

GYÉMÁNT RICHÁRD*

Oszták-Németalföld részvétele a keleti kereskedelemben III. (VI.) Károly uralkodása idején (1711–1740)

I. Előnyben lévő versenytársak – történelmi előzmények

A nagy földrajzi felfedezések korszaka a 15. századtól a 18. század végéig tartott, amelynek eredménye – az európai kultúra terjesztése, illetve az ún. „globalizáció” megjelenése mellett –, hogy az európai „tengeri hatalmak” uralmuk alá hajtották a világ Európán kívüli részeinek jelentős hányadát. Ennek az uralomnak – a kolonizációban résztvevő államok számára – jelentős gazdasági következményei lettek. Új, feltörekvő birodalmak, illetve országok tettek szert vezető pozícióra.

A portugálok a 15. század elején már próbálkoztak új területek felfedezésével, illetve meghódításával. A kezdeti lépések nagy eredményeket nem hoztak, mivel az Atlanti-óceán partjaitól legfeljebb 45 kilométernyire mertek elhajózni.¹ A gyenge próbálkozásokat azonban hamarosan jelentős sikerek követték. Portugália előbb, 1415. augusztus 21-én elhódította az araboktól – a ma Spanyolországhoz tartozó – afrikai Ceuta területét.² A portugálok afrikai hódításaiban a „vallásos lelkület” is közrejátszott, nevezetesen, hogy a saját területükön támadhatták meg a mórokat. Majd az egyre bátrabb portugál hajósok az Atlanti-óceánnal „megküzdve” elfoglalták, egyebek mellett – a ma is Portugáliához tartozó, akkoriban lakatlan – Madeira- (1419) és az Azori-szigeteket (1427–1433).³

Az egyre jelentősebb portugál „kísérletezések” ellenére a nagy földrajzi felfedezések megindulásában az iszlám hitű törökök későbbi, jelentős területi expanziója, főképp Konstantinápoly elfoglalása (1453. május 29.) játszotta a legjelentősebb szerepet. A török hódítások elvágták az európai államokat a „mesés” Távol-Kelet „kincseitől”. Mivel a Földközi-tenger keleti része, illetve annak partvidéke jobbára török főhatalom alá ke-

* egyetemi docens, Statisztikai és Demográfiai Tanszék

¹ MÁRKI SÁNDOR (szerk.): *Az újkor története*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1910. 3. p.

² NEWITT, MALYN: *A History of Portuguese Overseas Expansion 1400–1668*. Routledge. Taylor and Francis Group. London-New York, 2005. 19. p.

³ BIRMINGHAM, DAVID: *Portugália története*. Pannonica Kiadó. Budapest, 1998. 23. p. HOLLÓSI SOMOGYI JÓZSEF: *Tengerek és gyarmatok*. Egyetemi Nyomda. Budapest, 1946. 64–65. pp. NEWITT, 2005. 20. p.

rült, a távolsági kereskedelem egyre kevésbé számított biztonságosnak az európai – keresztény – kereskedők körében.⁴

A Távolsági-Kelet „kincese” elsősorban a drága fűszerek (bors, fahéj, szerecsendió, etc.) voltak, amelyek Indiából, illetve Délkelet-Ázsiából érkeztek. Kínából viszont főképp a selyem, illetve drágakövek (gyémánt, rubin, etc.) voltak keresettek. A későbbi évszázadokban egyre jelentősebb lett – előbb a hollandoknak, majd az angoloknak köszönhetően – a tea, illetve a porcelán ázsiai behozatala is. A felfedezések következtében számos, addig nem ismert növény (pl.: dohány, paprika, vanília, kakaó, etc.) is megismerkedhetett Európába, az „öreg kontinens” lakossága. Nem szabad ugyanakkor elfeledkezünk – főképp az amerikai kontinens felfedezése kapcsán – a rengeteg nemesfémről sem, amelyeket elsősorban a spanyol „ezüst- és aranyágyák” (valójában ún. „galleonok”⁵) hozták Európába.⁶

A törökök ismerték az európai – keresztény – államok igényeit, ezért igyekeztek ezt – a kereskedelmi feltételek megszabásával – a saját hasznukra fordítani. Ráadásul a Velencei Köztársaság és más itáliai városállamok közvetítőkereskedelme már a középkorban is felverte az árakat, amelynek eredményeként ezek a városállamok (Velence, Genova, Pisa, Firenze, Milánó, etc.) jelentősen meggazdagodtak.⁷ Európa a termékekért nemesfémekben – aranyban és ezüstben – fizetett, ráadásul a nemesfémek bányászata több helyen is kimerülőben volt, ami további gazdasági problémát okozott. Ezért is, a politikai, illetve gazdasági nehézségekre mielőbbi választ kellett találnia az európai államoknak.

A megoldásban – kezdetben – a portugálok, illetve a spanyolok jártak az élen. A portugál hajósok karavelláikon – a tengeri hajózást segítő technikai újítások kihasználásával⁸ – fokozatosan haladtak Afrika nyugati partjai mentén és igyekeztek azt részleteken feltérképezni. Végül megkerülték a „Vihar-fokot” („Cabo das Tormentas”) (1488) – amely később, II. János portugál király (1481–1495) révén az ún. „Jóreménység-fok” („Cabo da Boa Esperança”) elnevezést kapta –, majd eljutottak előbb az indiai Calicutba (1498. május 20.), utóbb pedig a mai Brazília területére (1500. április 22.) is.⁹

A spanyolok sem maradtak el a portugálok mögött. Kolumbusz Kristóf (1451–1506) genovai származású hajós vezetésével – 1492. október 12-én – felfedezték az „Újvilágot”

⁴ MARCZALI HENRIK (szerk.): *Nagy Képes Világtörténet. VI. kötet (Középkor – A Renaissance)*. Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda – Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. Budapest, 1904. 485–486. pp.

⁵ „A galleon a 16–17. század óceánokat járó teher- és hadihajója volt. Kielégítő merülés, teherbíró képesség és kitűnő navigációs tulajdonságok jellemezték. Nem a gályából, hanem a portugál karakkból, illetve a genovai kokából keletkezett, s ezért evezői sem voltak. Spanyol eredetű, elnevezése valószínűleg az arab nyelvből származik: az arab „halion” nagy hajót jelent.” [...] „A hajóorrot faragott szoboralak, az ún. gallion díszítette.” GULÁŠ, ŠTEFAN – LEŠČINSKY, DUŠAN: *A vitorlás hajók története*. Madách Kiadó. Budapest, 1984. 83. p.

⁶ NORMAN, JILL: *Fűszerek Nagy Képeskönyve*. Officina Nova. Budapest, 1994. 12–15. pp.

⁷ MISKOLCZY ISTVÁN: *A középkori kereskedelem története*. Szent István Könyvek. Szent István Társulat. Az Apostoli Szentzsák Könyvkiadója. Budapest, 1926. 87–90. pp. és 92–99. pp.

⁸ Az iránytű – továbbá az armilláris gömb, a szextáns, a gnómon (árnyékvető pálca), az asztrolábium, etc –, valamint az egyre inkább pontosított térképek, illetve a korszerű tengerjáró hajók segítségével a portugálok egyre nagyobb sikereket értek el új területek megismerésében, illetve meghódításában. STEGENA LAJOS: *Korok és térképek*. Gondolat zsebkönyvek. Gondolat Kiadó. Budapest, 1984. 57–68. pp.

⁹ BOXER, CHARLES RALPH: *O império marítimo português 1415–1825*. Companhia das Letras. São Paulo, 2002. 98. p. MARCZALI HENRIK (szerk.): *Nagy Képes Világtörténet. VII. kötet (Újkor – A Reformatio kora)*. Kiadják Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda – Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság. Budapest, 1904. 390–395. pp.

(„Mundus Novus”) amelyet – a firenzei szármású felfedező, Amerigo Vespucci (1454–1512) után – 1507-ben neveztek el Amerikának. A spanyolok idővel hatalmas gyarmatbirodalmat építettek ki, főképp az amerikai kontinensen. Jelentős változást eredményezett, hogy a portugál származású – de spanyol szolgálatba állt – Ferdinánd Magellán (1480–1521), a Csendes-óceán névadója vezetésével – 1519 és 1522 között – sor került a Föld első körbehajózására. A gyarmatosításba kezdő, egymással rivalizáló, római katolikus Portugália és Spanyolország között hamarosan sor került a világ felosztására. Ennek eredménye a felek által – a „hírhedt” VI. Sándor római pápa (1492–1503) képviselői jelenlétében – 1494. június 7-én, a kasztíliai Tordesillas városában aláírt ún. „tordesillasi szerződés” lett. A szerződés értelmében az Azori- és a Zöld-foki-szigetektől 370 leugával – megközelítőleg 2 000 km-rel – nyugatra, a nyugati hosszúság 46°37'-nél rögzítették a spanyol és portugál érdekszféra határvonalát. A szerződés értelmében a képzeletbeli vonaltól nyugatra fekvő területek a spanyolok, míg az attól keletre eső területek a portugálok kezébe kerültek. Magellán utazása után felmerült az igény egy „keleti vonal” meghúzására is. Erről a két érdekelt fél hat éven át tárgyalt, majd az ún. „zaragozai szerződés” (1529. április 22.) aláírásával meghatározták a képzeletbeli keleti vonalat is, amely megközelítőleg a keleti hosszúság 142°-án haladt keresztül. A vonaltól nyugatra a portugálok, keletre pedig a spanyolok „területe” feküdt.¹⁰ Az ereje és hatalma teljében lévő Spanyolország és Portugália mellett idővel – a 16. század alkonyán – megjelent a vallási konfliktusokból „kigyógyuló” protestáns Anglia és a római katolikus Franciaország is. Ugyanakkor „helyet kértek a nap alatt” – a hosszú ideig az angolokat és a franciákat megelőző – protestáns hollandok is. Utóbbiak főleg a spanyolokkal – 1580 és 1640 között – perszónálunióba került Portugáliától hódítottak el egy sor gyarmatot. A 17. században a hatalmát egyre inkább elvesztő spanyolok, illetve portugálok mellett az angolok, a franciák és a hollandok is részt vettek a világ „felosztásában”. Kevésbé ismert, hogy a 17. században a svédok és a dánok is kísérletet tettek gyarmatok szerzésére, azonban jelentősen elmaradtak az előbbieken felsorolt öt nemzet képviselői mögött.

A földfedekezések következményei egyaránt hatással voltak Európára és a világ más részeire. A meghódított területekről új – sokszor addig ismeretlen – termékek áramlottak Európába. Lendületet vett a kereskedelem, továbbá az ipar is. Megerősödött a polgárság, valóban egy új kor köszöntött be. Habár a beáramló nemesfémek (arany és ezüst) leszállították a pénz értékét, ugyanakkor az uralkodók korszerű (zsoldos)seregeket tarthattak.¹¹ Az előbbieken – csak „dióhéjban” – ismertetett fejlődésből a Habsburg Birodalom is részesülni akart, de csak jelentős késéssel, a 18. század első felében tett kísérletet arra, hogy bekapcsolódjon a keleti (ázsiai) kereskedelembé, illetve az „egyre gyérülő kínálatból” gyarmatokat szerezzen magának.

¹⁰ DAVENPORT, FRANCIS GARDINER: *European Treaties bearing on the History of the United States and its Dependencies to 1648*. The Carnegie Institution of Washington. Washington D.C. 1917. 84–85., 169–171. pp. VÁRKONYI GÁBOR (szerk.): *Középkor, Kora újkor. Harmadik kiadás*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1998. 113–114. pp. *April 22 1529 – The Treaty of Zaragoza Divides the World Between Spain and Portugal for Good*. This Day in World History: <https://www.thisdayinworldhistory.com/april-22-1529-the-treaty-of-zaragoza-divides-the-world-between-spain-and-portugal-for-good/> (Letöltés ideje: 2019. szeptember 12.)

¹¹ CSEH LAJOS: *Világtörténelem. III. kötet. Új-kor és Legújabb kor. Negyedik kiadás*. Stampfel-féle Könyvkiadóhivatal. Budapest, 1926. 8. p.

II. A Habsburg Birodalom lehetősége a „keleti nyitásra”

A Habsburg Birodalmat – egyebek mellett – a földrajzi fekvése is megátolta abban, hogy részt vehessen a nagy, földrajzi felfedezésekben, illetve a keleti (ázsiai) kereskedelemben, valamint a gyarmatosításban. Portugália, Spanyolország, a Holland Köztársaság, Anglia (Nagy-Britannia) és Franciaország földrajzi pozíciója jóval kedvezőbb volt, de még Dánia és Svédország is előnyösebb fekvéssel bírt ebben a tekintetben, mint a Habsburg Birodalom. A Habsburg Birodalom ugyan rendelkezett tengerparttal, de az Adriai-tengeren hosszú időn át a Velencei Köztársaság hatalma volt a meghatározó. Hosszú évszázadoknak kellett eltelnie, hogy „Szent Márk oroszlánja” meggyengüljön a térségben. A törökök balkáni előretörésétől, illetve 15. század végétől Velence hatalma egyre inkább meggyengült, de messze nem volt még „fogatlan oroszlán”. A köztársaság politikai hatalmát elsősorban az Oszmán Birodalom sikeres hódításai gyengítették. A sokszor változó szerencsével folyt török-velencei háborúk eredménye az lett, hogy az Oszmán Birodalom 1669-ben – a sikeres kandiai háború (1644–1669) végén – legyőzte a Velencei Köztársaságot. Velence nemcsak területeket, így például Kandiát – a mai Irákliont –, illetve Krétát veszítette el, hanem hatalmi pozícióját is a térségben. Ugyanakkor a török fél sem tudta győzelmét maradéktalanul kiélvezni, mert Magyarországon – 1683 és 1697 között – jelentős vereségeket szenvedett el a császáriaktól és szövetségeseiktől, amelynek következményként – az ún. „karlócai békeszerződés” (1699. január 26.) értelmében – elvesztette magyarországi területeinek jelentős részét.

Velence gazdasági hatalmát főképp a nagy földrajzi felfedezések rengették meg. Erről a tényről a Pallas Nagylexikona a következőket közölte: „*Amerika felfedezése Kolumbusz által (1492) és az Afrika körül vezető tengeri út felfedezése Vasco da Gama által (1498) zátonyra juttatták a velenceiek világkereskedelmét. Idáig úgyszólván egyedül közvetítették Egyiptomon át és Elő-Ázsián keresztül az Ázsia és Nyugat-Európa közötti kereskedést; most nemcsak ez a monopólium ment veszendőbe, hanem Amerika felfedezése következtében a világforgalom egészen új irányba tereltetett és a Földközi-tenger partjaitól átment az Atlanti-óceán partvidékeire. E pillanattól kezdve a „tenger királynője” lassan bár, de feltartóztathatatlanul szállott alá nagyhatalmi állásáról.*”¹²

A Velencei Köztársaság „erejét” a demográfiai hatások, illetve az „apokaliptikus lovak” is gyengítették. A járványok főképp a kereskedelem révén érkeztek meg a velencei kikötőbe, ahonnan megkezdtek pusztításait. Előfordult, hogy a háborúk idején a katonák hurcolták be magukkal a járványt.¹³ Így „*1629-ben a harmincéves háborúban harcoló csapatok az itáliai Mantova városának lakosait fertőzték meg pestissel. A pestis a következő két évben elérte Veronát, Milánót, Velencét és Firenzét is.*” [...] „*A Velencei Köz-*

¹² GERŐ LAJOS (szerk.): *A Pallas Nagylexikona. XVI. kötet (Téba-Zsuzsok)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1897. 758. p.

¹³ Az 1629 és 1631 között tomboló pestisjárvány nemcsak Velencét, hanem egész Észak-Itália népességét megtizedelte. A becslült adatok szerint Verona 54 000 fős népességéből 33 000 fő (61%), Milánóban 130 000 főből 60 000 fő (46%), Velencében 140 000 főből 46 000 fő (33%), Bolognában 62 000 főből 15 000 fő (24%), illetve Firenzében 76 000 főből 9 000 fő (12%) halálozott el. Az első – népességszámra vonatkozó – adat az 1630. évi, a második – a halálozások számára vonatkozó – adat pedig az 1631. évi becslés. HAYS, JO N.: *Epidemics and pandemics their impacts on human history*. ABC-CLIO. Santa Barbara, California, 2005. 103. p.

társaság 140 ezres lakosságának mintegy harmada halt meg. Egyes történészek szerint a járvány jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az itáliai városállam ezt követően megszűnt világpolitikai tényező lenni.”¹⁴

A Habsburg Birodalom egyik legrégebb, ugyanakkor legjelentősebb kikötővárosa Trieszt (Trieste) volt. A helységet még 1382-ben szerezte meg a Velencei Köztársaság elől, amely 1368 és 1372 között – rövid időre – megszállta azt, majd seregeivel kivonulni kényszerült falai közül.¹⁵ III. (Habsburg) Lipót osztrák herceg uralkodása (1365–1386) idején, 1382. szeptember 30-án írták alá – a stájer fővárosban, Grazban – azt a megállapodást, amelynek értelmében Trieszt elismerte a Habsburg fennhatóságot.¹⁶

A város a Habsburg uralom idején széleskörű autonómiát élvezett, ennek ellenére Velence és Ragusa (Dubrovnik) „árnyékában”, illetve a török fenyegetettség miatt nehezen tudott fejlődni. Jelentős előrelépés volt a város történelmében, amikor III. Károly magyar király – illetve VI. Károly néven német-római császár – (1711–1740) 1719. március 18-án kelt privilégiumlevelével a birodalom „szabad kikötőjévé” („Freihafen”) nyilvánította.¹⁷ Ezáltal is igyekezett előmozdítani az uralkodó a város gazdasági prosperálását. Ugyanakkor az osztrák terjeszkedés csak a Velencei Köztársaság gazdasági és politikai hatalmának hanyatlásával indulhatott meg. Erre III. Károly magyar király, illetve – VI. Károly néven – német-római császár uralkodása idején (1711–1740) került sor.

Az ugyancsak meggyengült, de még jelentős erőket képviselő Oszmán Birodalom uralkodója, III. Ahmed török szultán (1703–1730), illetve a török Porta hadat üzent a Velencei Köztársaságnak. Az ún. „hetedik oszmán-velencei háború” (1714. július 9.–1718. július 21.) az 1699-ben Velence által visszaszerzett, de a törökök által ismét, 1715-ben elfoglalt Morea (Peloponnészosz) kapcsán robbant ki, ugyanakkor Velence is szeretne volna a törököktől visszahódítani – a korábban elvesztett – török kézen lévő Korfu, illetve Kréta szigeteit.¹⁸

A hatalmi pozícióját már korábban (1669) elvesztett Velencei Köztársaságot több európai állam – például a Pápai Állam, a Máltai Lovagrend, Portugália, etc. – is támogatta a harcokban és – az osztrákok nagy „ellenlábasa” – XIV. Lajos halála után (1715. szeptember 1.), XI. Kelemen pápa (1700–1721) támogatásával az osztrákok is részt vehettek Velence oldalán a fegyveres konfliktusban.¹⁹ A kétségbeesett velencei megkeresés következtében III. (VI.) Károly 1716. április 13-án fegyveres támogatást nyújtó szövetség-

¹⁴ „Soha ennyi szülő nem vitte magával a gyermekeit a sírba” – hat pusztító pestisjárvány.” Múlt-kor. Történelmi Magazin. 2017. március 3. Elektronikus elérhetőség: <https://mult-kor.hu/soha-ennyi-szulo-nem-vitte-magaval-agyermeket-a-sirba-hat-pusztito-pestisjarvany-20170303?pldx=3> (Letöltés ideje: 2019. szeptember 12.)

¹⁵ „A középkorban többször cserélt urat és 1382. került Ausztriához, amelynek uralma alatt az 1797–1805. és 1809–14. terjedő időszakot (midőn a franciáké volt) kivéve, mostanig meg is maradt.” GERŐ, 1897. 386–387. pp.

¹⁶ THALLER, ANJA: *Graz 1382 – Ein Wendepunkt der Triestiner Geschichte?* Historisches Jahrbuch der Stadt Graz. Band 38/39. Bouvier-Reisinger. Graz, 2009. 191. p.

¹⁷ GERŐ, 1897. 386–387. pp.

¹⁸ FINLAY, GEORGE: *The History of Greece under Othoman and Venetian Domination*. William Blackwood and Sons, London, 1856. 264–274. pp. LANE, FREDERIC CHAPIN: *Venice, a Maritime Republic*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, Maryland (USA), 1973, 410–411. pp.

¹⁹ GYÉMÁNT RICHÁRD: *A Bánság visszafoglalása, avagy III. Károly első háborúja a törökök ellen (1716–1718)*. 1. rész: *Előzmények és az 1716. év fontosabb eseményei*. In: BATA JÁNOS (szerk.): *Aracs*. A délvidéki magyarság közéleti folyóirata. XIX. évfolyam. 3. szám. 2019. augusztus 20. 81. p.

get kötött Velencével. Ezáltal a Habsburg és a Török Birodalom ismét háborúba sodródott egymással.²⁰

A már javában tartó háborús konfliktusba, 1716-ban – Velence oldalán – belépő Habsburg Birodalom – Savoyai Jenő (1663–1736) herceg, német-római császári hadvezér katonai „lángelméjének” köszönhetően – legyőzte az Oszmán Birodalmat. A háborút lezáró ún. „pozsareváci békeszerződés” (1718. július 21.) értelmében a békét kötő felek nemcsak területi, hanem kereskedelmi kérdésekben is megállapodtak. Ennek értelmében megállapodás született az Adriai-tengeren történő szabad kereskedelem kérdésében is, amelyet a lehanyaglott Velencei Köztársaság már nem ellenzett, illetve nem tudott megakadályozni.²¹ Velence hatalmának gyengülésére jellemző, hogy még Moreát sem tudta a legyőzött törököktől visszaszerezni.

Az előzőekben ismertetett előzmények „fényében” kerülhetett sor az ún. „Osztrák Keleti Társaság” megalapítására 1719-ben, Triesztben. Azonban hiába hárult el minden – politikai – akadály az Adriai-tenger partján fekvő kikötőváros elől, hatalmas változások nem történtek. Ennek oka, hogy Trieszt az Adriai-tenger eldugott zugában, kolonizációs, illetve világkereskedelmi szempontból, meglehetősen kedvezőtlen adottságokkal rendelkezett. Amíg az erősödő britek, illetve franciák, továbbá a gyengülő hollandok, valamint a gazdaságilag és politikailag lehanyaglott portugálok és spanyolok kikötői kedvező földrajzi fekvéssel bírtak, addig Trieszt minden tekintetben messze volt a kor legfontosabb kereskedelmi útvonalaitól. (Az Osztrák Keleti Társaság fennállása (1719–1722) idején még nem létezett a 163 km hosszú Szezei-csatorna, amelyet csak 1869. november 16-án nyitottak meg a forgalom előtt.) A Habsburg Birodalom hajóinak előbb ki kellett jutni a Földközi-tengerről és csak ezt követően érkezhettek meg az Atlanti-óceánra. Arról nem is beszélve, hogy a kor – kereskedő – nagyhatalmai – főképp a britek és a hollandok – meglehetősen ellenségesen viselkedtek az új vetélytárral szemben. III. (VI.) Károly magyar és cseh király, német-római császár, illetve a Habsburg Birodalom új megoldásokat keresett a probléma áthidalására. Ugyanakkor a trieszti székhelyű Osztrák Keleti Társaság mindössze 1719 és 1722 között működött, majd elenyésző teljesítmény után beszüntette működését.

III. Az Osztrák Keleti-indiai Társaság működése (1722–1731)

III. Károly magyar és cseh király, illetve VI. Károly néven német-római császár eredetileg teljesen más életpályát futott volna be, azonban az európai nagyhatalmi politika közbeszólt. A Habsburg uralkodói családnak alapvetően két nagyobb ága volt. Az egyik az osztrák, a másik pedig a spanyol uralkodói ág volt. Utóbbiak esetében a Habsburg uralkodók első képviselője, a Magyarországon kevésbé ismert, korán elhunyt I. (Szép) Fülöp kasztíliai király (1506) volt, akinek fia, V. Károly német-római császár (1530–

²⁰ SZAKÁLY FERENC: *Hungaria Eliberata. Budavár visszavétele és Magyarország felszabadítása a török uralom alól 1683–1718.* Corvina Kiadó, Budapest, 1986, 158., 173. pp. ZACHAR JÓZSEF: *Csaták, hadvezérek, katonák a XVIII. században.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1990, 93. p.

²¹ POÓR JÁNOS: *12. kötet: Megbékélés és újjáépítés (1711–1790).* In: ROMSICS IGNÁC (szerk.): *Magyarország története.* Kossuth Kiadó, Budapest, 2009. 32. p.

1556), illetve I. Károly néven spanyol király (1516–1556) „birodalmában sosem nyugodott le a nap”. II. (Okos) Fülöp (1556–1598) uralkodása idején Spanyolország európai nagyhatalom, illetve hatalmas gyarmatbirodalom központja volt. Kevésbé tehetséges utódai, III. (Jámbor) Fülöp (1598–1621), illetve IV. (Nagy) Fülöp (1621–1665) regnálása idején a fényűzésre hatalmas összegeket költő, gazdasági és pénzügyi válságban tengődő Spanyolország egyre inkább csúszott a lejtőn lefelé, amelynek „záróakkordja”, az utolsó spanyol Habsburg, II. (Babonás) Károly (1665–1700) több szempontból is szerencsétlen uralkodása volt. II. Károly – vélelmezhetően a rokonházasságok, illetve „genetikai” okok miatt²² – gyermektelen maradt. Ugyanakkor halála előtt fêltestvére, Mária Terézia infánsnő és XIV. Lajos francia király (1643–1715) unokáját, Anjou Fülöpöt – a későbbi V. Fülöp spanyol királyt (1700–1724, 1724–1746) – nevezte meg örökösének. Halálát követően kirobbant a spanyol örökösödési háború (1701–1714), amelynek végén a spanyol királyi korona, illetve a trón a francia Bourbon-házra szállt. A Habsburg család osztrák ága, szövetségeseivel – az angolokkal (britekkel) és hollandokkal – hiába próbálta Károly főherceget a spanyol trónra ültetni. Károly főképp Barcelonában, illetve Katalóniában, továbbá Aragóniában és annak fővárosában, Zaragozában, valamint Valencia környékén volt „népszerű”, Kasztíliában viszont Fülöp hatalma stabil maradt.²³ A Habsburg Birodalom osztrák ága végül elveszette a spanyol koronát, illetve annak gyarmatait, de – az angoloknak, illetve a hollandoknak köszönhetően – tovább gyarapították európai birtokaikat. „*A spanyol örökösödési háborút befejező 1714. évi rastadi béke értelmében III. Károly megkapta Belgiumot, Milánót, Nápolyt és Szardíniát. Szardíniát 1718-ban elcserélte Sziciliáért. 1738-ban a bécsi béke értelmében Károly Nápoly és Szicília helyett a kis Pármát és Piacenzát kapta meg. Tehát a Habsburg-hatalom területileg gyarapodott, de földrajzilag annyira szét volt szórva és annyi egymással ellentétes gazdasági és nemzetiségű országra terjedt ki, hogy annak fenntartása több áldozatba került, mint amennyi haszonnal járt.*”²⁴

A volt spanyol birtokok között szerepelt, Németalföld déli része, amelyet korábban Spanyol-Németalföldnek is hívtak. A korábban – a középkorban – gazdag flamand városairól (Brügge, Gent, Antwerpen, Brüsszel, etc.), illetve posztógyártásáról híres római katolikus vallású Dél-Németalföld „fénye” ugyan megkopott a 18. század hajnalára, ellenben rendelkezett tengerparttal.

A Schelde folyó partján fekvő, a 16. század „derekán” még a leggazdagabb európai városnak tartott Antwerpen – mivel a hollandok blokád alatt tartották a folyó torkolatát – már „nem volt alkalmas” távolsági kereskedelem folytatására.²⁵ Külkereskedelmi szempontból Oostende szerepe vált jelentőssé.

²² JEKI GABRIELLA: *II. Károly spanyol király olyan ronda volt, hogy megjjesztette saját feleségeit*. 2018. június 8. Múlt-kor Történelmi magazin: <https://mult-kor.hu/ii-karoly-spanyol-kiraly-olyan-ronda-volt-hogy-megjjesztette-sajat-felesegeit-20180608> (Letöltés ideje: 2019. szeptember 19.)

²³ MARCZALI HENRIK: *Magyarország története III. Károlytól a Bécsi Kongresszusig (1711–1815)*. In: SZILÁGYI SÁNDOR (szerk.): *A Magyar Nemzet története*. Nyolczadik kötet. Kiadja az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat. Budapest, 1898. 10. 12–15. pp.

²⁴ ASZTALOS MIKLÓS – PETHŐ SÁNDOR: *A Magyar Nemzet Története. Második kiadás*. Dante Könyvkiadó, Budapest, 1934. 312. p.

²⁵ Dél-Németalföld legfontosabb kereskedelmi központja, a Schelde folyó mentén fekvő Antwerpen volt. A 20. század egyik legjelentősebb francia történésze, Fernand Braudel (1902–1985) szerint a város a 16. század közepén a külkerkedelem gazdasági központjának számított. Felfelé ívelő korszaka a felfedezések

Kezdetben, a Habsburg Birodalom nem igazán tudott mit kezdeni a távoli térséggel, amelyet – a britek és a hollandok nyomására – azért kapott a birodalom, nehogy az francia területté váljon. Később – az időközben Osztrák-Németalföldnek²⁶ elnevezett terület – földrajzi adottságait III. (VI.) Károly és tanácsadói is igyekeztek kihasználni. Az osztrák vezetés alapvetően próbálta felkarolni az ipari fejlődést, habár azt nem mindig koronázta siker. A helyi ipar „felfutása” csak a 18. század második felében indult meg, de a térség tengerentúli kereskedelmét a britek és a hollandok meggátolták.²⁷

Miután Antwerpen kikötője nem jöhetett szóba az esetleges külkereskedelmi, illetve kolonizációs törekvések kivitelezésében, a figyelem az Északi-tenger partján fekvő, flamand Oostende kikötővárosára terelődött. A Nyugat-Flandriában fekvő Oostende nevének jelentése „oost-einde”, amely hollandul (flamandul) annyit tesz, hogy „keleti vég”. A kicsiny faluról már a középkorból maradt ránk adat. A helység egykoron a tenger és a tengerparti tó közötti sziget („Testerep”) keleti végén települt, erről – vagyis földrajzi helyzetéről – nyerte el nevét. A dinamikusan fejlődő – főképp halászatból élő – falu 1265-ben,²⁸ illetve – más forrás szerint – 1267-ben,²⁹ II. (Konstantinápolyi) Margit (1202–1280) flamand grófnőtől (1244–1280) városi címet, címet, illetve piactartási jogot nyert. Igazi fejlődése 1445-től indult, amikor hozzákezdtek a kikötője kiépítéséhez, illetve a tengerfenék kikotrásához. Az újkorban, a németalföldi szabadságharc időszakát (1568–

korszakához kapcsolódik. A toleráns flamand város, amely a zsidóknak is otthont adott, naponta hajók százaait fogadta és indította útnak. Spanyol, portugál, velencei, raguzai, flamand, etc. kereskedők tömegei fordultak meg falai között. A város gazdagságában nagy szerepet játszott a fűszerek – főképp a bors – kereskedelme, továbbá az ezüst beáramlása, valamint a textilipar fejlődése. A németalföldi szabadságharc megviselte a várost, annak lakóit, illetve véget vetett a gazdasági fejlődésnek. A spanyol hadsereg 1576. november 4-én feldúlta a várost, ahol közel hétezer lakost gyilkoltak le, illetve nyolcszáz házat gyújtottak fel. A pusztítást Antwerpen később sem tudta kiheverni. Ugyanakkor a németalföldi szabadságharcot (1568–1648), illetve a harmincéves háborút (1618–1648) lezáró vesztfáliai béke (1648) – a holland kereskedelem védelme érdekében – előírta a Schelde lezárását, amely teljesen megszüntette a város külkereskedelmét. A tiltás – a napóleoni háborúk időszakától eltekintve – 1863-ig maradt hatályban. BRAUDEL, FERNAND: *Civilization and Capitalism. 15th-18th Century. Volume III (The Perspective of the World)*. University of California Press. Berkeley-Los Angeles, 1992. 143. p. CHISHOLM, HUGH (szerk.): „Antwerp”. *Encyclopaedia Britannica. Volume II. (11th edition)*. Cambridge University Press. Cambridge, 1911. 155–156. pp. DUNTON, LARKIN: *The World and Its People. Book V. Modern Europe*. Silver, Burdett & Co Publishers. Boston, 1896. 163. p. GAY, PETER: *Modern Europe to 1815*. HarperCollins Publishers. New York, 1973. 210. p. SINGER, ISIDORE – ADLER, CYRUS: *The Jewish Encyclopedia. A Descriptive Record of the History, Religion, Literature, and Customs of the Jewish People from the Earliest Times to the Present Day. Volume I*. Funk and Wagnalls Company. New York, 1916. 658–660. pp.

²⁶ Osztrák-Németalföld (hollandul: Oostenrijkse Nederlanden, franciául: Pays-Bas autrichiens, németül: Österreichische Niederlande, latinul: Belgium Austriacum) 1714 és 1794 között a Habsburg Birodalom része volt. Kivéve az 1790-es esztendő, amikor a tartományok – Belgiumi, illetve Belga Egyesült Államok néven – szövetségre léptek és fellázadtak II. József osztrák főherceg, illetve német-római császár ellen. A térség jobbára – Liège és környékének (az egykori Liège-i Püspökség területének) kivételével – a mai Belgium és Luxemburg területére terjedt ki. Lakosai flamandok, illetve vallonok voltak. Hivatalos nyelve a francia, illetve a holland (flamand) volt. A franciák 1794-ben előbb – de facto – megszállták, majd 1795-ben annektálták a tartományt.

²⁷ KOSSMANN-PUTTO, J. A. – KOSSMANN, E. H.: *Németalföld. Észak- és Dél-Németalföld története*. A flamand-holland Stichting Ons Erfdeel vzw Alapítvány kiadása. Rekkem. é. n. 24. p.

²⁸ VANDEPUTTE, OMER – DEVOS, FILIP (szerk.): *Gids voor Vlaanderen. toeristische en culturele gids voor alle steden en dorpen in Vlaanderen*. Uitgeverij Lannoo. Tielt, 2007. 910. p.

²⁹ PÁLFY JÓZSEF: *Benelux államok. Belgium, Hollandia, Luxemburg. 3., átdolgozott kiadás*. Panoráma Kiadó. Budapest, 1980. 183. p.

1648) – a holland felkelők, illetve „tengeri koldusok” („Watergeuzen”) és a spanyol hadsereg összecsapásait – igencsak megsínylette, ekkor a város romokban hevert, lakóinak többségét is megölték. Későbbi fejlődése Antwerpen hanyatlásához, illetve az 18. század „hajnalához”, az osztrák kolonizációs törekvéséhez köthető.³⁰ Már az Osztrák Kelet-indiai Társaság megalapítása előtt is folyt távolsági kereskedelem Oostende és Ázsia különböző részei között. Oostende kikötőjéből – 1715 és 1723 között – 34 hajó futott ki, amelyeknek célállomásai Bengáliában, továbbá – Malabár és Coromandel tengerpartjai kapcsán – Indiában, valamint Jemenben (al-Muchā), illetve Kínában voltak. Ebben az időszakban főképp flamand kereskedők kaptak jogot a Habsburg adminisztrációtól kereskedelmi tevékenység folytatására, ugyanakkor angol, holland és francia kereskedők, illetve bankárok is finanszírozták a – jövedelmezőnek ígérkező – vállalkozásokat.³¹ Az Ázsiával folytatott nyereséges kereskedelem tettekre sarkalta az osztrákokat is, így kerülhetett sor az Osztrák Kelet-Indiai Társaság megalapítására.

III. (VI.) Károly 1722. december 19-én kelt rendeletében engedélyezte az ún. „Osztrák Kelet-indiai Társaság” megalapítását. A társaságot „Oostendei Társaságnak” („Oostendse Compagnie”) is nevezték. Ennek ellenére a társaság székhelye – a tőzsde székhelye, illetve a tőzsdei jegyzés miatt – Antwerpenben volt. Oostende és Brügge városokban inkább kereskedelmi lerakat létesült, de nemcsak a behozott árukat tárolták a két településen, hanem kereskedelmi aukciókat is folytattak.³²

A társaság alapítókéje hatmillió gulden volt, illetve hatezer részvény bocsátottak ki. Előírás volt, hogy a részvények közül 3 037 db „saját kézben”, főképp gazdag, antwerpeni és genti, flamand kereskedők birtokában kellett, hogy maradjon. A részvények tőzsdei jegyzését 1723. augusztus 11-12-én indították.³³

Az Osztrák Kelet-indiai Társaság kezdetben sikeres volt, megközelítőleg 4,5 millió gulden – pozitív – működő tőkével rendelkezett. Fel is keltette, főképp a brit és a holland vetélytársak figyelmét. Alapvetően a fűszerkereskedelemre „szakosodott”, akárcsak a Brit, a Holland, a Francia, illetve a Dán Kelet-indiai Társaságok. Ennek ellenére más termékek, például a kínai tea, illetve porcelán is nagyobb tételben érkezett Oostende kikötőjébe.³⁴

A társaság két földrajzi területet célzott meg tevékenységével, az egyik Bengália, a másik pedig Kína volt. Utóbbi térség számított fontosabbnak. Kínán belül elsősorban Kanton (Guangzhou) városa volt a célállomás, ahol sikeres kereskedelmi lerakat is létesült. Kínából főképp teát, porcelánt, selymet, illetve különféle kínai, egzotikus tárgyakat hoztak be. Indiában két kereskedelmi lerakatot alapítottak, az egyiket Madrastól délre, Cabelon (Kovalam) területén, a másikat pedig Bengáliában, Banquibazar (Ichhapur) településen.³⁵ A létrehozott telepek, lerakatok lettek volna az alapjai a későbbi gyarmatoknak, de erre nem kerülhetett sor. A két kereskedelmi nagyhatalom, Nagy-Britannia

³⁰ PÁLFY, 1980. 183. p.

³¹ BUTEL, PAUL: *Européens et espaces maritimes: vers 1690-vers 1790. Par cours universitaires*. Bordeaux University Press. Bordeaux, 1997. 197. p.

³² MICHIELSEN, LEO: *Het einde van de Oostendse Compagnie*. In: *Bijdragen tot de Geschiedenis* 28. UFSIA, Antwerpen, 1937. 129. p.

³³ MERTENS, J.: *Oostende–Kanton–Oostende, 1719–1720*. In: *Doorheen de nationale geschiedenis*. State Archives in Belgium, Brussels, 1980. 224–228. pp. MICHIELSEN, 1937. 128. p.

³⁴ PÁLFY, 1980. 183. p.

³⁵ PARMENTIER, JAN: *The Private East India Ventures from Ostend: The Maritime and Commercial Aspects, 1715–1722*. In: *International Journal of Maritime History*. 5 (2). 1993. 75–102. pp.

és a Holland Köztársaság már kezdettől fogva ellenségesen viselkedett a feltörekvő „osztrákokkal” szemben. Ráadásul Osztrák-Németalföld mindkét országhoz, főképp a Holland Köztársaság területéhez feküdt közel. Az különösen dühítette a két állam kereskedőit, hogy az Osztrák Kelet-indiai Társaság egyre nagyobb sikereket ért el. Bár a hatalmas brit, illetve a jelentős holland gyarmatbirodalommal – területi tényerésben – nem versenyezhetett, de kereskedelmi, ebből kifolyólag gazdasági téren már komoly vetélytársnak számított.

Az egyik jelentősebb összeütközés főképp a hollandokkal a teabehozatal, illetve a teakereskedelem („teehandelné”)³⁶ kapcsán merült fel. Az Osztrák Kelet-indiai Társaság igyekezett a lehető legjobb minőségű teát behozni Európába, ezt főképp Kantonból igyekeztek megoldani. Ennek eredménye az lett, hogy az új társaság – 1725 és 1728 között – megelőzte az 1602. március 20-án alapított Holland Kelet-indiai Társaság („Vereenigde Oostindische Compagnie”) európai teabehozatalát. A hollandok főképp Holland-Indiából (ma Indonézia) hozták be áruikat, teáik minősége azonban elmaradt a kantonihoz képest. Ugyanakkor az európai teaimport jó része Oostende kikötőjébe érkezett, illetve itt bonyolították le a jelentősebb aukciókat. A hollandok mellett az angol kereskedők³⁷ sem érezhették magukat biztonságba, bár náluk kezdetben nem a tea volt a „legnépszerűbb”, tömegesen Európába behozott importáru.

Nagy-Britannia, illetve a Holland Köztársaság – akik egymással is konkuráltak – érdekeinek sérelme az ún. „fűszerkereskedelem” kapcsán is megnyilvánult. A Holland Kelet-indiai Társaság monopóliuma elsősorban saját gyarmatára, az egyre inkább kiépülő Holland Kelet-Indiára (Indonéziára), illetve Délkelet-Ázsiára (Vietnám, Kambodzsa etc.), Ceylonra, Kínára, továbbá Japánra és Formosa (Tajvan) szigetére irányult. A hollandok

³⁶ A teakereskedelem kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a „közhiedelemmel” ellentétben nem az angolok hozták be először a teát Európába, illetve nem ők terjesztették el a teázás szokását. A teát már a velencei, illetve a portugál utazók is ismerték, akik megfordultak Ázsiában, de még feltehetően nem hozták be Európába. A feljegyzések szerint a Holland Kelet-indiai Társaság kereskedői Macao területéről 1607-ben szállítottak nagyobb mennyiségű teát Jáva szigetére (Holland Kelet-India), majd két évvel később megkezdtek a teaimportot – Japánból – Európában. A holland kikötőkben megjelent új gyarmati áru hatalmas népszerűsége tett szert. A Holland Köztársaság ebben az időben a világkereskedelem központjának számított. Hágában, a kormányzati székhelyen gyorsan elterjedt a teázás szokása, amely megkezdte hódító útját nemcsak a kontinensen – például a Német-római Birodalom, illetve Franciaország területén –, hanem a holland kézen lévő Új-Amszterdamban (Nieuw Amsterdam), azaz a mai New Yorkban is. MAIR, VICTOR H. – HOH, ERLING: *The True History of Tea*. Thames & Hudson Ltd. London, 2009. 106., 165., 169. pp.

³⁷ Az angolok – kevéssel elmaradva a hollandok mögött –, feltehetően 1615-ben „ismerkedtek meg” a téával Ázsiában. A 17. század közepén, 1657-ben már Londonban is lehetett teát fogyasztani. Samuel Pepys (1633–1703), a Stuart kor nagy „naplórója” 1660-ban kóstolta meg először. Az angol királyi udvar 1662-ben találkozott vele, amikor a portugál származású Bragança Katalin (1638–1705) portugál infánsnő hozzámment II. (Stuart) Károly angol királyhoz (1660–1685). A portugál infánsnő „kísérlete” széles körben azonban nem honosította meg a teafogyasztás szokását. Ennek oka, hogy Angliában – illetve később Nagy-Britanniában –, nagyon drága, luxuscikknek tekintették. A 18. század jelentős részében a vámok miatt jobbra becsempészték az országba, a vámok eltörlésével (1785) a csempészetnek leáldozott, ugyanakkor a tea megkezdte hódító útját a britek között. Az angolok, illetve a britek előbb fekete teát fogyasztottak, majd – 1720 körül – már a zöld tea fogyasztása is megjelent. Főképp cukor, illetve tej hozzáadásával ízesítették a fekete teát. A tea ára Európában a 19. század folyamán már folyamatosan esett, főképp, hogy az indiai tea nagy mennyiségben kezdett megjelenni. A század végére a tea mindennapi itallá vált a brit társadalom minden szintjén. CHRYSTAL, PAUL: *Tea: A Very British Beverage*. Amberley Publishing, 2014. Elektronikus elérhetőség: https://books.google.hu/books?id=IXYFBQAAQBAJ&pg=PT25&lpg=PT25&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (Letöltés ideje: 2019. szeptember 16.), *Tea. In our time. BBC Radio 4. 2004. április 29.* Elektronikus elérhetőség: <https://www.bbc.co.uk/programmes/p004y24y>. (Letöltés ideje: 2019. szeptember 16.)

inkább a fűszerek kereskedelmével foglalkoztak, a teaimport idővel jobbra már a britek kezében összpontosult. Nagy-Britannia a fűszerkereskedelem kapcsán, a brit gyarmatbirodalom egyre fényesebb „ékkövére”, Indiára – illetve a mai Pakisztán, Bangladesh, illetve Mianmar (Burma) területére – összpontosított. Nagy csalódás volt a két „hajós nép” számára, hogy „osztrák” riválisuk ezen a téren is jobb haszonkulccsal dolgozott.

A helyzetet tovább bonyolította a Habsburg Birodalom és Spanyolország viszonyának ismételt megváltozása. A hosszú ideig a Habsburg-dinasztia által uralt két ország a spanyol örökösödési háború (1701–1714) kapcsán eltávolodott egymástól. Majd – 1718 és 1720 között – Spanyolország kísérletet tett korábbi, a spanyol örökösödési háborúban elveszített itáliai birtokainak visszaszerzésére, ugyanakkor mindent megtett, hogy hatalmi pozícióját a Földközi-tengeren visszaállítsa. Ennek eredménye a formálisan már 1717-ben kirobbant, ún. „négyes szövetség háborúja” (1718–1720) lett, amely fegyveres konfliktust a spanyolok – a Habsburg Birodalommal, Nagy-Britanniával, Franciaországgal, illetve a Holland Köztársasággal szemben – elvesztettek. Az 1720. február 17-én aláírt ún. „hági szerződés” („Treaty of Hague”) értelmében helyreállt az európai status quo. A spanyolok bár lemondani kényszerültek itáliai hódításaikról, de V. Fülöp fia, a későbbi III. Károly spanyol király (1759–1788) Párma, Piacenza és Toszkána örökösévé lépett elő. Ugyanakkor a Habsburg Birodalom átadta Szardínia szigetét a Savoyai Hercegségnek, megteremtve ezzel a Szárd-Piemonti Királyság az alapjait. A Habsburg Birodalom viszont megkapta a gazdagabb és stratégiailag jelentősebb Szicília szigetét.³⁸ Spanyolország a következő években igyekezett kitörni a háború utáni diplomáciai elszigeteltségéből. A Bécsben az osztrákok és a spanyolok által aláírt 1725. évi. „bécsi békeszerződés” („Peace of Vienna”, illetve „First Treaty of Vienna”) politikai megállapodásokról, illetve kereskedelmi kérdésekről is rendelkezett. Az 1725. november 1-én aláírt kereskedelmi szerződés („Treaty of Commerce between his Imperial and Catholic Majesty Charles VI. and his Royal Catholic Majesty Philip V.”) biztosította a két fél együttműködését, illetve az Osztrák Kelet-indiai Társaság spanyolok általi elismerését. A szerződés értelmében a társaság hajói a szabad dokkhasználati jogot nyertek a spanyol kikötőkben, amely magában foglalta a spanyol gyarmatok, illetve kolóniák területén az készletfeltöltés jogát is.³⁹

A Habsburg Birodalom, illetve Spanyolország által megkötött politikai és kereskedelmi tartalmú szerződéseket Európa többi hatalma – a status quo fenntartása végett – nem hagyta szó nélkül, illetve gyorsan reagált. Az 1725. szeptember 3-án, Hannoverben aláírt ún. „hannoveri szerződés” („Treaty of Hanover”, más néven „Treaty of Herrenhausen”) értelmében Nagy-Britannia és a Hanoveri választófejedelemség (Braunschweig-Lüneburg),⁴⁰ továbbá Franciaország és Poroszország védelmi szövetség-

³⁸ HARGREAVES-MAWDSLEY, WILLIAM NORMAN: *Spain Under the Bourbons, 1700–1833. History in depth.* Macmillan. London, 1973. 69. p.

³⁹ *A General Collection of Treaties of Peace and Commerce, Manifestos, Declarations of War, and other Publick Papers, from the End of the Reign of Queen Anne to the Year 1731.* London, Knapton, J.J. & P. 1732. 465–482. pp.

⁴⁰ A Hannoveri választófejedelemség (Braunschweig-Lüneburg) „részvételét” indokolja, hogy 1714. augusztus 1-jén elhunyt az utolsó Stuart uralkodó, a Nagy-Britanniát – de jure, 1707-ben („Acts of Union”) – „megalapító” Anna királynő. Protestáns vallású Stuart utód híján a brit trónt az ugyancsak protestáns Hannover-dinasztia foglalta el, I. György (1714–1727) személyében, aki I. (VI.) (Stuart) Jakab angol és skót király dédunokája volt. Az új dinasztia a Hannoveri választófejedelemség uralkodói is voltak. HATTON, RAGNHILD: *George I. Elector and King.* Thames & Hudson Ltd. London, 1978. 108-109., 119., 123. pp.

get kötöttek. A szövetséghez előbb – 1726-ban – a Holland Köztársaság, utóbb – 1727-ben – Svédország is csatlakozott. A szövetség bár elsősorban politikai töltetű volt, de a hollandok elsődlegesen azért csatlakoztak, mert szerették volna az Osztrák Kelet-indiai Társaság további térnyerését megakadályozni.⁴¹

Idővel az Osztrák és a Brit Kelet-indiai Társaság között is feszültté vált a viszony. Csak 1724 és 1731 közötti időszakban a társaság huszonegy hajója hagyta el Oostende kikötőjét, hogy Kantonban, illetve Bengáliában megpakolják gyarmati árukkal és visszatérjenek Európába. Az egyik fő behozatali cikk, a korábban már említett jó minőségű tea volt. Mivel a 18. század első felében a teakereskedelem már a britek kezében összpontosult – brit szemszögből – „kellemetlen szituáció” állt elő azáltal, hogy – 1719 és 1728 között – az Osztrák Kelet-indiai Társaság megközelítőleg ugyanannyi teát forgalmazott, mint a brit vetélytársa.⁴² A helyzet elmérgesedésére jellemző, hogy a britek, de főképp a hollandok súlyos szankciókat léptettek életbe az Osztrák Kelet-indiai Társasággal szemben. Például a társaság nem vásárolhatott holland és brit hajókat útjaihoz, továbbá tilalmazták a holland és brit kikötők használatának jogát. De az is előfordult, hogy a Holland Köztársaság – állandóan a profit maximalizálására törekvő – polgárai nem vásárolhattak a társaság részvényeiből. A helyzet eldurvulását támasztja alá, hogy a holland és brit riválisok jogtalan eszközök alkalmazásától sem riadtak vissza. Ilyen volt például a társaság hajóinak feltartoztatása és áruik elvétele.

Az Osztrák Kelet-indiai Társaság nyereséges működése ellenére, előfordult, hogy jelentős veszteséget is elszenvedett. Ez az eset a Mokkaival való kereskedésben jelentkezett. A keleti kereskedelem egyik nagy lehetősége Arábia déli-délnyugati partvidéke volt, ugyanakkor a kereskedelem a kalózok miatt nem volt veszélytelen. A 15-18. századi kereskedelmi hajók jóformán bárhol összefuthattak kalózokkal, de az „arab” kalózok területe főképp a mai Szomália partvidéke mentén – közel a jemeni Mokkahoz – volt jelentős, ugyanakkor a Földközi-tenger térségében is előfordultak, illetve kimerészkedtek az Atlanti-óceánra is. A gazdag zsákmány reményében nagy előszeretettel fosztogatták a különféle kelet-indiai társaságok vitorlásait.⁴³

A mai Jemenhez tartozó Mokka (Mocha, al-Muchā) kikötővárosával az európai országok a 15. és 18. század között jelentős kereskedelmet folytattak. Az Angol (Brit), továbbá a Francia, a Holland és a Dán Kelet-indiai Társaságok kereskedelmi lerakatokat („handelpost”) is létesítettek a városban, amely egykoron a kávékereskedelem egyik központja volt. (A kávé mellett ugyanakkor más termékek – fűszerek, rizs, cukor, textiliek, etc. – nagyobb volumenű adásvételére is sor került.⁴⁴) A kiváló minőségű kávébab

⁴¹ PIRENNE, HENRI: *Geschiedenis van België. Deel 5. Het einde van het Spaansch stelsel. Het Oostenrijksch stelsel. De Brabantsche omwenteling en de Luiksche omwenteling.* Samenwerkende Maatschappij Volksdrukkerij, Gent, 1929. 199–200. pp.

⁴² BUTEL, 1997. 198. p.

⁴³ GUILMARTIN, JOHN FRANCIS: *Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century.* Cambridge University Press, London, 1974, 120. p. HEARD-BEY, FRAUKE: *From Trucial States to United Arab Emirates.* Longman, London, United Kingdom, 1996. 282–284. pp.

⁴⁴ UM, NANCY: *Spatial Negotiations in a Commercial City: The Red Sea Port of Mocha, Yemen, during the First Half of the Eighteenth Century.* In: *Journal of the Society of Architectural Historians*, Vol. 62, No. 2, Juni 2003, University of California Press, Oakland, California, 2003. 178–179. pp.

– amely a Jemenben őshonos „Coffea arabica” növényen terem – Mokka kikötővárosáról kapta a nevét.⁴⁵

Az Osztrák Kelet-indiai Társaság egyik hajója, a 28 ágyúval felszerelt, angol legénységű „Impératrice Élisabeth”⁴⁶ – amely nevét III. (VI.) Károly hitveséről, Elisabeth Christine von Braunschweig-Wolfenbüttel (1691–1750) császárnéről, illetve királynéről kapta – kávészállítmányával Mokkából Oostendébe tartott, amikor berber kalózok elfoglalták. A kalózok a hajóval Algírba hajóztak, ahol a kapitányt bebörtönözték, a legénységet eladták rabszolgának, a rakományt pedig lefoglalták és szétosztották. A berber „akcióból” nagy diplomáciai bonyodalom támadt a Habsburg és az Oszmán Birodalom között, mivel Algír és környéke I. (Vitéz) Szelim török szultán (1512–1520) hódításai révén török területnek minősült. A török Porta közvetítése a berber kalózok felé nem sok eredményre vezetett; az algériai pasa, illetve bég elzárkózott a megállapodástól, a követeket sem fogadta. Könnyebben ment az alkudozás a szomszédos tuniszi, illetve tripoli vilajetek pasáival. A Habsburg Birodalom igyekezett – szerződésekkel alátámasztva – stabilizálni a szabad hajózást a Földközi-tengeren. Annyit sikerült elérnie az osztrákoknak, hogy a jövőben a tuniszi és a tripoli vilajetekhez tartozó partszakaszok mentén ne háborgassák az Osztrák Kelet-indiai Társaság, illetve a Habsburg „érdekeltségű” Szicília, Nápoly, valamint a Firenzei hajóit. A tuniszi pasával 1725 körül, a Tripoliban székelő társával 1726-ban írták alá a szerződést. Időközben az algériai pasa, illetve bég is jelentkezett, hogy 5 000 gulden ellenében ő is aláírná a megállapodást. A felháborodott Savoyai Jenő herceg, az uralkodó tanácsadójaként – a rá jellemző határozottsággal – szorgalmazta egy császári – tengeri – hajóhad gyors kiépítését, illetve a berber kalózok „tenger fenekére küldését”. Végül a Habsburg Birodalom a „kenőpénz” alkalmazását választotta, így – 1727-ben – az algériai pasa is aláírta a szerződést. A sors iróniája, hogy a megállapodások ellenére, továbbra sem voltak biztonságban a berber kalóztól a Habsburg Birodalom érdekeltségébe tartozó kereskedelmi hajók Afrika partjai mentén.⁴⁷

A későbbiekben – főképp a mai Szomália partjai mentén folyó kalózkodás veszélye miatt – véget ért a társaság Mokkal folytatott kereskedése, azonban India és Bengália, valamint Kína irányából továbbra is jelentős mennyiségű „keleti áru” érkezett Oostende kikötőjébe.

A nyereséges működés miatt az Osztrák Kelet-indiai Társaság vetélytársai, főképp a hollandok és a britek nemzetközi politikai nyomást gyakoroltak a Habsburg Birodalomra. Végül III. (VI.) Károly meghátrálni kényszerült. Egyfelől tudta, hogy a „belgák” nem tudják magukat megvédeni egy esetleges fegyveres konfliktus esetén, másfelől az ok a Habsburg trónöröklés rendjében is keresendő.⁴⁸ III. (VI.) Károlynak négy gyermeke született, egy fiú és három leány. A trónörökös, az 1716. április 13-án, Bécsben született Lipót János nem volt hosszú életű; már 1716. november 4-én elhunyt. Habár a császári pár tett próbálkozásokat, de házasságukból újabb fiú nem, ellenben három lány

⁴⁵ BÓDI ZOLTÁN: *A kávé szemiotikája*. In: Szépirodalmi Figyelő. Irodalmi, kritikai, szemlélő folyóirat. Kiadja a Szépirodalmi Figyelő Alapítvány. 2012/1. Budapest, 2012. 40. p.

⁴⁶ FURBER, HOLDEN: *East India Companies*. In: KRATOSKA, PAUL H. (szerk.): *South East Asia, Colonial History: Imperialism before 1800*. Routledge. London. 2001. 299. p.

⁴⁷ ROIDER JR., KARL A.: *Austria's Eastern Question, 1700-1790*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1982. 60–61. pp.

⁴⁸ BALÁZS PÉTER: *Belga-Németalföld újkori története (1384–1830)*. L'Harmattan. Budapest, 2016. 97. p.

– Mária Terézia (1717–1780), Mária Anna (1718–1744) és Mária Amália (1724–1730) – született. Ebből kifolyólag az uralkodót egyre inkább a trónöröklés kérdése nyomasztotta, amely szerencsétlen esetben nemcsak a dinasztia, hanem a birodalom végét is jelentette volna. III. (VI.) Károly uralkodásának második fele azzal a nehéz feladattal telt, hogy sorozatos diplomáciai tárgyalásokba bocsátkozott Európa hatalmaival, illetve egyéb országaival. Ugyanakkor komoly erőfeszítéseket kellett tennie, hogy a birodalom országai – például Magyarország, Csehország, etc. – is elismerjék a nőági örökösödést, amelynek értelmében idősebb lánya, Mária Terézia osztrák főhercegnő örökölte volna a trónt. A dinasztikus kapcsolatokon, illetve érdekeken nyugvó európai nagyhatalmak – többek között Franciaország, Poroszország, etc. – és egyéb országok – így például Bajorság – ugyanakkor súlyos feltételekhez kötötték az osztrák Habsburgok nőági örökösödését kimondó, ún. „pragmatica sanctio” elismerését.

Nagy-Britannia, illetve a Holland Köztársaság is követelésekkel álltak elő, amelynek „keresztútjában” már nemcsak az Osztrák Kelet-indiai Társaság tevékenységének korlátozása, hanem egyenesen annak megszüntetése állt. Ennek „fényében” még 1727 májusában felfüggesztették a társaság alapszabályát, majd 1731 márciusában – az ún. „bécsi szerződés” értelmében – III. (VI.) Károly elrendelte a társaság végleges megszüntetését. Ezáltal a virágzó Osztrák Kelet-indiai Társaságot feláldozták a Habsburg-dinasztia érdekeinek.⁴⁹

A társaság nevében ugyan „tovább élt”, de tagjait már csak magánkereskedők alkották,⁵⁰ állami támogatás nem állt mögötte. Mivel jelentősen veszített súlyából, ezért már nem jelentett konkurenciát a brit, a holland és a francia vetélytársak számára.

A tanulmány végére érve érdemes röviden szólni a „logisztikáról”, így a társaság által használt útvonalokról, továbbá tengerészeti eszközökről, illetve kereskedelmet biztosító flottáról. Sajnálatos, hogy a második világháború idején Oostende elpusztult, ezért az Osztrák Kelet-indiai Társaságra vonatkozó eredeti dokumentumok csak néhány maradt az utókorra.⁵¹ Csak a régi szakirodalmak segítségével tudjuk az egykori kereskedelmi társaság belső viszonyait, illetve jellemzőit felidézni.

A társaság hajói jobbára a korszerű fregattok, illetve ún. „East-Indiaman” típusú óceánjáró kereskedelmi vitorlások voltak. Ezek azonban nemcsak kereskedelmi, hanem – főképp a fregattok – katonai célokat is elláttak. Amíg a nagyon gyors járású fregattokat 20-50 ágyúval szerelték fel, addig az East-Indiaman típusú hajók esetében csak a felső fedélzetet látták el erős tüzérségi felszereléssel, oldalukon – általában – hamis ágyúnyílásokat alakítottak ki, hogy – mivel hasonlítottak a fregattokra – megtéveszték az ellenséget, illetve a kalózokat.⁵² Az oostendei hajógyárak eleinte nem voltak képesek megfelelő méretű hajók gyártására, így a társaság arra kényszerült, hogy külföldről – főképp a britektől és a hollandoktól – vásárolják őket. Idővel azonban mindkét állam megtiltotta az Osztrák Kelet-indiai Társaság számára történő hajóeladást. Ezért, később, a már megfelelően felszerelt Oostende, továbbá Hamburg hajógyárai építették a társaság vitorlásait. A kisebb hajók vízkiszorítása 200-250 tonna, a nagyobbaké akár 600 tonna

⁴⁹ CUYPERS, PETER: *Vlaanderen*. Lannoo. Tielt, é.n. 11. p.

⁵⁰ BÜR GÁBOR: *A Habsburg Birodalom gyarmatpolitikája. Afrika-történeti Tanulmányok*. ELTE BTK Történeti Intézet (Új és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék) – Mundus Magyar Egyetemi Kiadó. Budapest, 2009. 86. p.

⁵¹ *Az Ostend East-India Company (1722-1731)*. Paulus Swaen old Map auction and galleries. (Angol nyelvű oldal.) Elektronikus elérhetőség: <https://www.swaen.com/ostend.php> (Letöltés ideje: 2019. szeptember 19.)

⁵² GULÁŠ – LEŠČINSKY, 1984. 91–93. pp.

is lehetett. Az „illegális” kereskedés időszakában – 1727 és 1732 között – már csak kisebb vízkiszorítású hajókat használtak.⁵³

Az Osztrák Kelet-indiai Társaság hajói akárcsak a britek, a hollandok, a franciák és a dánok hajói a „hagyományos” útvonalakat járták; a Jóreménység-fokát megkerülve jutottak el Mokka, Indiába, illetve Bengáliába, valamint Kínába. Sokszor előfordult, hogy a tengeri hajózásban tapasztalt külföldi kapitányt, illetve legénységet alkalmaztak. A tengeri utazáshoz nélkülözhetetlen hajózási eszközöket és a térképeket is jobbára a „konkurenciától”, a britektől és a hollandoktól vásárolták.

Ironikus, de nevével ellentétben, az utolsó pillanatokig is sikeres társaság nyeresége nem az osztrákokat, hanem főképp a társaság flamand kereskedőit gazdagította.

Oostende kikötője a várossal és az Északi-tengerrel (1729)

Forrás: PROBST, GEORG BALTHASAR (1673–1748) – WERNER, FRIEDRICH BERNHARD (1690–1776): *Oostende panorámaképe (1729)*. Rézmetszet. Augsburg, 1729. Méretei: 35,5 x 100,5 cm (13.8 x 39.2 inches). A Sanderus Antiquariaat elektronikus oldala: <https://sanderusmaps.com/detail.cfm?c=9577> (Letöltés ideje: 2019. szeptember 20.)

⁵³ *De Oostendse Companie (1722–1731)*. Paulus Swaen old Map auction and galleries. (Holland nyelvű oldal.) Elektronikus elérhetőség: <https://www.swaen.com/ostendnl.html> (Letöltés ideje: 2019. szeptember 17.)

RICHÁRD GYÉMÁNT

AUSTRIAN NETHERLANDS PARTICIPATION IN THE EASTERN
TRADE DURING THE REIGN OF CHARLES III (VI) (1711–1740)

(Summary)

The Ostend Company (or Austrian East India Company) was a special chartered trading company, which founded in the Austrian Netherlands (part of the Holy Roman Empire (Habsburg Empire), currently Belgium). The company was established in 1722. The headquarters of the company was in Antwerpen. The commercial depots and the auction places were in Oostende and Brügge. The Ostend Company main task was trade with – mostly – the East Indies, India, Bengal, China, Mocha and several other Regions (Japan, Formosa (Taiwan), etc.). One of its features, no Austrians were involved or employe in the Company. The benefits enriched mostly the Flemish merchants. The official languages – in Austrian Netherlands as well – were Flemish and French, but in a practice mostly Flemish.

The Austrian East India Company dealt mostly spices, tea, coffee, porcelain and a lot of valuable Eastern goods. The company was in competition with mostly the Dutch and British East India Companies. Under international pressure from Great Britain and the Dutch Republic (United Provinces of the Netherlands), the King of Hungary, King of Bohemia and the Emperor of Holy Roman Empire, Charles III (VI) dissolved the company in 1731. This study presents the history of a short-lived trading company.